

۱۵۲۸۷۶۶

درس گفتارهای

استاد عبدالحسین زرین کوب
با مقدمه و حواشی: دکتر احمد خاتمی

سرشناسه	:	زرین کوب، عبدالحسین، Zarrinkub, Abd-ul Hossein - ۱۳۷۸ - ۱۳۰۱
عنوان و نام پدیدآور	:	درس گفتارهای نقد ادبی استاد عبدالحسین زرین کوب / با مقدمه و حواشی احمد خاتمی .
مشخصات نشر	:	تهران: انتشارات پایا، ۱۳۹۶ .
مشخصات ظاهری	:	۴۹۵ ص.
شابک	:	978-964-6748-76-7
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	واژه نامه .
یادداشت	:	کتابنامه .
یادداشت	:	نمایه .
موضوع	:	زرین کوب، عبدالحسین، ۱۳۰۱ - ۱۳۷۸ -- نقد و تفسیر
موضوع	:	نقد ادبی
شناسه افزوده	:	خاتمی، احمد، ۱۳۳۵ - ، مقدمه نویسنده
رده - ی کنگره	:	۱۳۹۶ / ۴۵۴ / PNA۱
رده - بند دیویی	:	۸۰۱ / ۹۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۴۸۸۶۲۸۶

انتشارات پایا

درس گفتارهای نقد ادبی استاد عبدالحسین زرین کوب

با مقدمه و حواشی : دکتر احمد خاتمی (استاد دانشگاه شهید بهشتی)

طراح جلد : سید ایمان نوری نجفی

انتشارات پایا

چاپ نخست، ۱۳۹۶

شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه

قیمت : ۴۲۰۰۰ تومان

چاپ و صحافی : فرازاندیش سبز

نشانی: تهران، خیابان ولی عصر، بالاتر از چهارراه زرتشت کوی نور بخش، پلاک ۳۲،

تلفن: ۸۸۹۳۰۰۴۸ - ۸۸۹۳۰۰۴۶

www.nashrepaya.ir

t.me/nashrepaya

این اثر به سفارش موسسه "فرهیختگان معاصر" تدوین و به چاپ رسید.

حق چاپ محفوظ و متعلق به ناشر است

فهرست مطالب

۱	پیش از هر چیز
۷	پیش گفتار
۱۳	مقدمه: دربارهٔ نقد ادبی و پیشینه آن
۲۰	تاریخ نقد در یونان و روم باستان
۲۶	تاریخ نقد در ایتالیا
۲۹	تاریخ نقد در اسپانیا
۳۱	تاریخ نقد در آلمان
۳۴	تاریخ نقد در فرانسه
۴۱	تاریخ نقد در انگلستان
۴۸	تاریخ نقد در امریکا
۵۳	تاریخ نقد در روسیه
۵۹	نگاهی به نقد ادبی اروپا در قرن بیستم
۶۴	نقد ادبی امریکا در قرن بیستم
۶۵	تاریخ نقد عربی
۷۱	تاریخ نقد ادبی در ایران
۸۹	دربارهٔ زرین کوب و روش ها و رویکردهای او در نقد ادبی
۹۵	کارنامه علمی

روشن‌ها و رویکردهای زرین کوب در نقد ادبی ۹۸

۱۱۹ **درس گفتارهای نقد ادبی**

گفتار اول ۱۲۱

گفتار دوم ۱۳۱

گفتار سوم ۱۳۷

گفتار چهارم ۱۴۵

گفتار پنجم ۱۵۱

گفتار ششم ۱۵۷

گفتار هفتم ۱۶۵

گفتار هشتم ۱۷۹

گفتار نهم ۱۸۷

گفتار دهم ۱۹۳

گفتار یازدهم ۱۹۹

۲۰۷ **سیری تاریخی در مهم‌ترین رویکردها، نظریه‌های نقد ادبی**

پیش درآمد ۲۰۹

الف: مهم‌ترین جریان‌های نقد ادبی تا اوایل قرن بیستم ۲۱۳

نقد اخلاقی-فلسفی ۲۱۳

نقد بلاغی (رتوریکی / کلامی) ۲۱۸

نقد تاریخی-زندگی‌نامه‌ای ۲۲۳

ب: مهم‌ترین جریان‌های نقد و نظر در قرن بیستم و بعد از آن ۲۲۵

هرمنوتیک (تأویل) (Hermeneutics) ۲۲۵

نقد پدیدارشناسی (Phenomenology) ۲۳۳

نقد نو (New criticism) ۲۴۳

نقد اجتماعی (Sociological Criticism) ۲۵۱

نقد مارکسیستی / ماتریالیستی (Marxist/ Materialistic Criticism) ۲۶۵

مکتب فرانکفورت (Frankfurt school) ۲۷۹

۲۸۶	 نقد جامعه‌شناختی (Sociological Criticism)
۲۹۳	 نقد روانکاوانه (Psychoanalysis Criticism)
۳۰۴	 نقد کهن‌الگویی (Archetypal Criticism): یونگ
۳۱۶	 نقد خواننده‌محور (Reader- Response Criticism)
۳۲۲	 نظریه دریافت (Reception Theory)
۳۲۵	 ساختارگرایی (Structuralism)
۳۳۸	 روایت‌شناسی (Narratology)
۳۴۷	 نشانه‌شناسی (Semiotics)
۳۶۰	 پساساختارگرایی (poststructuralism)
۳۶۷	 واسازی / شطرنج‌شکلی (Deconstruction)
۳۷۳	 بینامتنیت (Intertextuality)
۳۷۹	 تبارشناسی (Genealogy)
۴۰۳	 تاریخ‌گرایی جدید و نقد تاریخی (New Historicism and Historical Criticism)
۴۰۷	 نظریه پساستعماری (Post-colonial theory)
۴۱۵	 پسامدرنیسم (پسانوگرایی) (Post-modernism)
۴۲۳	 نقد فمینیستی (Feminist Criticism)
۴۳۵	 واژه‌ها و اصطلاحات رایج نقد ادبی (فارسی - انگلیسی)
۴۴۳	 واژه‌ها و اصطلاحات رایج نقد ادبی (انگلیسی- فارسی)
۴۸۳	 منابع

پیش گفتار

در تابستان سال ۱۳۹۲ که در لابه‌لای دفاتر اورتق دوران تحصیلی به دنبال خاطرات ایام خوش از دست رفته می‌گشتم و به بهانه‌هایی بسنه‌های خاک آلوده را می‌گشودم و جزوه‌ها و یادداشت‌ها را می‌دیدم و بر روزگاران گذشته حسرت می‌خوادم، با جزوه درس نقد ادبی استاد عبدالحسین زرین‌کوب در سال ۱۳۶۴ برخورددم. جزوه ۷۰۰ جلد، پنجاه صفحه‌ای بر روی کاغذهای A4 فرسوده که عمری بیست و هشت ساله داشت و اکنون که این یادداشت را می‌نویسم سی و دو سال دارد. جزوه را برداشتم تا سر فرصت آن را بخوانم. ساعت نیاوردم، چند ساعت بعد، جزوه را گشودم، جلسه اول ۶۴/۷/۴. روزگار در نظرم تیره و ... شد، «بر روزگار تیره و تاریک خود» دویدم، حدود سی سال پیش، کلاس درس، استاد پر هیبت و هیمنه نقد ادبی، دانشجویان جوانی که امروز هر یک به کاری مشغولند و بعضی در دل خاک آرمیده‌اند و ... «در دیدگان غمزده‌ام اشک حلقه زد». جلسه دوم، سوم، چهارم ... همه جزوه را با شور و شوق خواندم. چه می‌شود کرد؟ چه کسی می‌تواند به گذشته برگردد؟ چه کسی می‌تواند گذشتگان را و درگذشتگان را بازگرداند؟ «غیر تسلیم و رضا کو چاره‌ای؟» به ذهنم آمد که شاید انتشار این جزوه کوچک از آن استاد بزرگ بتواند برای دیگران هم

جذاب و خواندنی باشد، با خود گفتم آن‌ها قطعاً حس مرا نخواهند داشت و ضمائم این جزوه چند برگه را که مجموعه‌ای از خاطرات خوش و ناخوش است، در نمی‌یابند و لذا از آن لذتی نخواهند برد. طرح‌ها و حرف‌هایی در ذهنم گذشت؛ چگونه می‌شود - دست کم - این جزوه را حفظ کرد و به دیگران منتقل کرد؟ چاره را در نشر آن یافتم ولی با خود گفتم جزوه درسی دوره کارشناسی زبان و ادبیات فارسی به نام استاد زرین کوب که بدون تردید شاخص‌ترین و مؤثرترین چهره دانشگاهی در حوزه نقد ادبی است، به شئونات او لطمه‌ای نمی‌زند؟ قضاوت دیگران درباره او به بیراهه نمی‌کشاند؟ و ... بیم این گونه مسائل مرا از تصمیمی که گرفته بودم باز می‌داشت. اما انگیزه‌های دیگری در خاطرم می‌آویخت که خواننده فرهیخته می‌داند که مخاطبان درس استاد در چه سطحی از دانش ادبی و نقد ادبی بوده‌اند و استاد تا چه حد کلام خود را نازل نموده و در گوش و هوش دانشجویان نو آموز نقد ادبی بنشیند. مضافاً این که سال‌های تدریس را مدّ نظر دار و می‌داند جریان نو پای نقد ادبی سال شصت و چهار با جریان‌های نقد ادبی امروز که تحت اثر لیف و ترجمه‌ای درباره نقد ادبی در بازارهای کتاب موجود است و در دنیای غرب یکی پس از دیگری نظریه‌ای به بار می‌نشیند و نظریه دیگری را ریشه کن می‌کند، متفاوت است. بنابراین قضاوت درباره ارائه درسی که تازه به حوزه علمی و ادبی ایران راه یافته و در سرفصل‌های دانشگاهی قرار گرفته با معیارهای امروزی منصفانه نیست و خواننده خردمند این نکته را از نظر دور نخواهد داشت. با این حال موضوع انتشار جزوه درسی استاد را با بعضی از دوستان صمیم و همکاران قدیم در میان گذاشتم. همتی بر انتشار آن حتی در همان حد جزوه اتفاق نظر داشتند و نگارنده را به انتشار آن تشویق و تحریض می‌نمودند و دلالتی بر صدق گفتارشان اقامه می‌کردند و نتایجی بر آن مترتب می‌دانستند از جمله:

- آشنایی دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی با نقد ادبی بر پایه محتوای درس گفتارهای استاد؛

- تداعی خاطرات شیرین ایام تحصیل برای همکارانی که محضر استاد را درک کرده‌اند؛

- آشنایی محققان با چگونگی تحولات مباحث نقد ادبی؛

- استفاده همکاران از افاضات استاد به عنوان مبنایی برای تدریس درس نقد ادبی؛

- مستند کردن شیوه تدریس استاد زرین کوب حداقل در یک عنوان درسی؛

و نهایتاً این که انتشار این جزوه فضای درس استاد زرین کوب را در ذهن خوانندگان بازسازی می‌کند و همین هم خالی از لطف نیست.

با این حال نگارنده به انتشار جزوه درسی بدون آن که مقدمه‌ای و مؤخره‌ای بر آن بیفزاید و در مواقع و مواضع لازم پانوشتی بر مطالب متن اضافه کند، تن نداد و از همان ایام به تکمیل آنچه در ذهن داشت، اقدام نمود و بر پایه دیگر آثار استاد زرین کوب کار خود را بر چهار بخش اصلی استوار کرد:

بخش نخست به مقدمه‌ای درباره نقد ادبی و پیشینه آن اختصاص دارد؛ این بخش که تقریباً خلاصه شده کتاب نقد ادبی است و در مواردی محدود به آثار دیگری غیر از آثار استاد می‌کند، برای دانشجویانی که می‌خواهند پایه عرصه نقد ادبی بگذارند بدون تردید مفید است.

بخش دوم، گزارشی کوتاه از زندگی نامه استاد و سالشمار آثار او است؛ در این بخش برای نخستین بار شیوه‌ها، روش‌ها و رویکردهای نقد ادبی که استاد در آثار پراکنده خود به آن‌ها پرداخته استخراج و به ترتیب حروف الفبا مدون شده است.

بخش سوم، درس گفتارهای استاد است به همراه پانوشته‌هایی برای تبیین و توضیح و یا تکمیل مطالبی که استاد به دلایلی از جمله محدودیت ترم تحصیلی یا میزان دریافت مخاطبان به اشارتی بسنده کرده و از آن‌ها گذشته است.

این بخش اصلی‌ترین و البته حساس‌ترین بخش کتاب است. استادانی که این کتاب را برای تدریس درس نقد ادبی بر می‌گزینند قطعاً به این نکات توجه خواهند داشت که:

اولاً: درس گفتارها با زبانی بسیار ساده — به خلاف زبان نوشتاری استاد — ارائه شده است؛

ثانیاً: مباحث کلاس بیشتر پیرامون مبانی نقد ادبی است تا نظریه‌ها و روش‌ها؛

ثالثاً: محدودیت‌های زمانی، سطح علمی مخاطبان، تازه بودن مباحث نقد ادبی در آن سال‌ها

مانع از آن می‌شده است که استاد به گسترش و تعمیق مطالب خود — همچنان که در آثار

مکتوب نقد ادبی خود به آن‌ها پرداخته - اشاره کند. از همین رو تدارک پانویست‌هایی بر اساس آراء و آثار استاد اجتناب ناپذیر می‌نمود.

بخش چهارم در واقع بخش تکمیلی و به منظور آشنایی بیشتر دانشجویان با سیر تاریخی شکل‌گیری نظریه‌های نقد ادبی و اندیشه‌های محوری و توضیح درباره کاربرد آن‌هاست. همان‌گونه که اشاره شد در درس گفتارهای نقد ادبی، کمتر سخنی از نظریه‌های رایج نقد ادبی به میان آمده است. شاید علت آن را بتوان در زمان ثمربخشی تحقیقات استاد دانست؛ قطعاً در بازه زمانی انتشار کتاب نقد ادبی (۱۳۳۸) و درس گفتارهای استاد (۱۳۶۴) تا امروز نظریه‌ها، مکاتب، محله‌های متعددی در حوزه نقد ادبی شکل گرفته که در روزگار تألیف و تدریس استاد مطرح یا فاگیر نبوده‌اند. لذا در این بخش مهم‌ترین نظریه‌ها، روش‌ها و رویکردهای نقد ادبی - البته بیشتر بر پایه آثاری جز آثار زرین‌کوب - شناسایی و با نگاهی تاریخی در کنارهم چیده شد. تا سوادگاران گرامی و به ویژه دانشجویان عزیز بتوانند نظامی منطقی از چگونگی پیدایش و گسترش جریان‌های مرتبط با نقد ادبی را در ذهن خود داشته باشند.

بدیهی است به دلیل کثرت نظریه‌ها و همزمانی در پیدایش و گسترش چهره‌های شاخصی که بعضاً در پیدایش دو یا سه نظریه یا مکتب تأثیر گذاشته‌اند، اظهار نظر قطعی درباره تقدم و تأخر تاریخی بعضی از نظریه‌ها با مشکلاتی روبروست که تعالیه هنگام خواندن این بخش، بر خوانندگان معلوم خواهد شد.

مع الوصف، تدوین این بخش از آن روست تا دانشجویان با مهم‌ترین جریان‌های نقد ادبی آشنا شوند و آن را به عنوان مکمل مطالب پیشین بپذیرند و به آگاهی‌های لازم درباره نقد ادبی، آراء و نظریه‌های گوناگون و مرتبط با آن دست یابند.

غرض از فراهم آوردن این مجموعه، علاوه بر انتشار درس گفتارهای استاد زرین‌کوب و مستند کردن آن، آشنا ساختن دانشجویان و پژوهشگرانی است که می‌خواهند با کلیات نقد ادبی آشنا شوند و در مراحل نخستین، بی‌نیاز از مراجعات مکرر و وقت‌گیر برای دست‌یابی به

اطلاعات مقدماتی در حوزه نقد ادبی باشند. و اگر این مجموعه از عهده این نیاز برآید، هدف نگارنده تحقق یافته و «بر این مژده گر جان فشاند رواست».

در تألیف و تدوین این کتاب نیز نگارنده مستظهر به محبت‌های بی‌مزد و منت بعضی از همکاران و دانشجویان خود بوده است: دوستان و همکاران گرامی جناب آقای دکتر قدرت الله طاهری، و جناب آقای دکتر عیسی امن‌خانی، دست کم یک بار مطالب این کتاب را پیش از چاپ خوانده‌اند و اشارات و ارشادات سودمند داشته‌اند؛ از ایشان که با گشاده‌رویی درخواست نگارنده را به‌جای آورده و بجز بجز تقلید کرده‌اند، صمیمانه سپاسگزارم. دوست ارجمند جناب آقای دکتر فؤاد مولودی نیز نسخه این کتاب را خواندند و نکاتی را از روی لطف یادآور شدند؛ از ایشان به‌ویژه برای غنایی که به نقد روانکاوانه بخشیدند، سپاسگزارم. همچنین از سرکار خانم فروخته امیری که در رفع مشکلات و اعدال اصلاحات در متن کوششی توأم با دقت و درخور تحسین داشتند؛ و از جناب آقای میثم مهدی که بر ویراست نخست متن نکته‌سنجی‌ها نمودند و یادآوری‌های مفید کردند؛ و از سرکار خانم محبوبه ره‌ه‌ذن که با همتی بلند و دقتی ستودنی به خوانش نهایی متن و تهیه و تنظیم نمایه‌ها اقدام نمودند و سرکار خانم مینا ابراهیمی که در تدوین واژه‌نامه و استخراج و ضبط معادل‌های لاتین سعی بلیغ داشتند و سرکار خانم سمیرا دهقان که صبورانه کتاب را به هنر صفحه‌آرایی آراستند، تشکر و قدردانی می‌کنم.

والحمد لله اولاً و آخراً.

محمد خاتمی

تابستان ۱۳۹۶